

ΟΙ ΠΕΡΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ Κ. ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ Κ. ΨΑΧΟ¹

Μάρω Κ. Παπαθανασίου

Όμοτιμος Καθηγήτρια του ΕΚΠΑ

Ἡ σχέση μεταξύ τοῦ διασήμου μαθηματικοῦ Κωνσταντίνου Καραθεοδωρῆ (1873-1950) καὶ τοῦ ἐξέχοντος ἔθνομουσικολόγου καὶ καθηγητοῦ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς Κωνσταντίνου Ψάχου (1869-1949) ὀφείλεται στὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἑλληνικὴ καταγωγὴ τους καὶ τὴν ἀγάπη τους γιὰ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση, μὲ κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπόν της τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ. Τρία ἐπιστολικά δελτάρια τοῦ Καραθεοδωρῆ πρὸς τὸν Ψάχο, γραμμένα τὸ 1905, τὸ 1909 καὶ τὸ 1924,² ἀποτελοῦν τὴ μόνη μαρτυρία τοῦ ἐνδιαφέροντός του γιὰ τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ.

Στὴν πρώτη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Κ. Ψάχο ὁ Κ. Καραθεοδωρῆ γράφει :

Πέραν Βασιλευούσης τῆ Τρίτη 10 Μαΐου 1905.

Ἐρίτιμε καὶ ἐλλόγιμε Κύριε,

¹ Μέρος τοῦ ἄρθρου μου «Κ. Καραθεοδωρῆ, Κ. Ψάχος καὶ ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ: Οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Καραθεοδωρῆ πρὸς τὸν Ψάχο,» *ΝΕΥΣΙΣ* τ. 20 (2011-12), σελ. 25 - 61.

² Αὐτὰ τὰ ἐπιστολικά δελτάρια μοῦ ἐμπιστεύθηκε ἡ ἀείμνηστη Ἑλένη Δουρογιάννη-Ντάλλα (1924-2016), ἀνηψιὰ καὶ ἀναδεκτὴ τῆς Ἀμαλίας, συζύγου τοῦ Κ. Ψάχου.

Τόμος Πρακτικῶν Φιλοσοφικοῦ Forum «Ανάδρ
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Μετὰ πολλοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος ἢ καθ' ἡμᾶς ὑγιαίνουσα μερὶς τῶν φιλομούσων παρακολουθεῖ τὰς εὐσεβεῖς προσπάθειάς τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ἀθηνῶν καὶ τὰς ὑμετέρας ἐργασίας καὶ συμβολὰς πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς ἐκρύθμου καταστάσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Ἄγνοια, προκατάληψις καὶ ἀνοησία ἐκ μέρους τῶν ἀντιφρονούντων, παχυλὴ ἀμάθεια καὶ ἀνικανότης ἐκ μέρους τῶν Βυζαντινῶν ψαλτῶν, ἐγέννησαν χάος μουσικὸν τοῦ ὁποίου ἢ διακόσμησις θὰ ἀπαιτήσῃ καὶ χρόνον ἀρκετόν, καὶ πάλιν, καὶ ἀκαταγώνιστον ὑπομονήν, καὶ θέλησιν. Ἀγαθὴ τύχη! Ἄς ἀποδείξῃ ἢ γεραρὰ καὶ θεόσωστος ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ὅτι κέκτηται ὅλα τὰ προσόντα πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων! Ἡμεῖς μακρόθεν χειροκροτοῦμεν εἰς πᾶσαν ὑμῶν ἐπιτυχίαν!

Ἄλλως τε μεγάλα ἀποτελέσματα [καὶ ἢ διόρθωσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ἢ μᾶλλον ἢ ἀναστήλωσις τοῦ ἀρχαιοπρεποῦς μέλους, εἶναι μέγιστον κατόρθωμα!] ἀπαιτοῦσι καὶ μεγίστους κόπους καὶ πλείστας ὄσας μελέτας.

Ἄριστα τοίνυν ἐσκέφθητε νὰ συστήσετε τὴν ἔκδοσιν ἰδιαίτερας ἐφημερίδος πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ θεοσεβοῦς ἀγῶνος καὶ διὰ τοῦτο σπεύδω νὰ σᾶς ἐμβάσω τὴν ἐμὴν ταπεινὴν ἐτήσιαν συνδρομὴν εἰς τὴν φόρμιγγα.

Τὰ τοῦ σοφοῦ πρωτοψάλτου Εὐστρατίου φύλλα φροντίσατε νὰ πέμπητε καταλλήλως ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ τὸ ἀντίτιμον τῆς συνδρομῆς τοῦ ὅπερ εἶναι ἔτοιμος νὰ σᾶς ἐμβάσῃ.

Βεβαίως θὰ ἔχετε ἤδη κατὰ νοῦν τὴν κατασκευὴν ὄργανου καταλλήλου πρὸς ἀναπαράστασιν τῶν ἀσμάτων. Εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ Βυζαντινὸν ὄργανον ὅπερ καὶ ἐν τῷ Παλατίῳ καὶ ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ ἦτο ἐν χρήσει. Δι' αὐτοῦ θὰ φωτισθῶμεν περὶ τοῦ ἀσφαλεστέρου τρόπου τῆς ἐκτελέσεως. Ἡ ἔρρυθμος ἀνάγνωσις τῶν Εὐαγγελίων καὶ ἀποστόλων καὶ τὸ χῦμα ψάλλειν εὐκόλως ἴσως ἐπιτυγχάνονται. Οὐχ' οὕτως ὅμως ἔχει διὰ τὰ ἀργὰ καὶ μακρὰ μέλη, ὡς τὰ τῶν Χερουβικῶν καὶ Κοινωνικῶν! Δι' αὐτὰ ἀπαιτεῖται ὄργανον πρὸς μελέτην ἰδίαν, κάθαρσιν, κατάλληλον ἀρμονικὴν συμφωνίαν, καὶ σύμπτυξιν.

Ταῦτα καλλίον παντὸς ἄλλου γινώσκει ἢ ὑμετέρα μουσικολογίῃ καὶ ἐκ τῆς ἔμφορος αὐτῆς δράσεως ἀναμένονται καρποὶ ἄξιοι τῶν πόθων ὑμῶν καὶ τῶν προσδοκιῶν τῶν πανταχοῦ διεσπαρμένων ὀρθοδόξων Ἑλλήνων.

Ἐρρώσθε ἐν παντὶ ἀγαθῷ

Κωνστ. Στ. Καραθεοδωρῆ

Ὅπως παρατηροῦμε, ὁ Καραθεοδωρῆ γράφει σὲ ἄπταιστα Ἑλληνικά, καὶ μάλιστα σὲ ἀρχαῖζουσα καθαρεύουσα, μολονότι γεννήθηκε στὸ Βερολίνο, μεγάλωσε στὶς Βρυξέλλες, ὅπου ἐφοίτησε σὲ γαλλόφωνες σχολὰς καὶ εἶχε Γερμανίδα γκουβερνάντα.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στὸ περιεχόμενον τῆς πρώτης ἐπιστολῆς, ἐπισημαίνοντας ὅτι τόπον συγγραφῆς τῆς ὁ Κ. Καραθεοδωρῆ ἀναφέρει τὸ «Πέραν Βασιλευούσης», ἀντὶ «Πέραν Κωνσταντινουπόλεως», τὸ ὁποῖο παραπέμπει στὴ «Βασιλίδα τῶν πόλεων» τῆς Βυζαντινῆς

αυτοκρατορίας. Η επιστολή αυτή με ημερομηνία Τρίτη, 10 (23) Μαΐου 1905, σημαίνει ότι γράφηκε 23 ημέρες μετά την έορτη του Όρθοδοξου Πάσχα, το οποίο το έτος 1905 εορτάσθηκε την Κυριακή, 17 (30) Απριλίου.

Για να κατανοήσουμε τις αναφορές του στην «άνόρθωσιν τῆς ἐκρύθμου καταστάσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς», τὴν «ἀναστήλωσιν τοῦ ἀρχαιοπρεποῦς μέλους» της, τὸ «Βυζαντινὸν ὄργανον» καὶ τὴν ἐπιβεβλημένη σχεδίαση καὶ κατασκευὴ ἑνὸς νέου Ὀργάνου ἀπὸ τὸν Ψάχο κ.λπ., πρέπει νὰ γνωρίζουμε τὴν κατάστασι τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς σὲ Ἀθήνα καὶ Κωνσταντινούπολι στὰ τέλη τοῦ 19^{ου} καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{ου} αἰῶνος.

Τὸ 1814 τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο υἰοθέτησε τὴ μεταρρύθμισι τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς σημειογραφίας, ἡ ὁποία ὀνομάσθηκε *Νέα Μέθοδος*. Ὅμως, στὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνος εἰσάγεται ἡ δυτικὸς «τετράφωνος» ἑναρμονισμένη ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ σὲ ἐκκλησίες ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Εὐρώπης (Ἅγιος Γεώργιος, Ἁγία Τριάς Βιέννης, Ἅγιος Γεώργιος Βενετίας) καὶ σὴν Ἀθήνα. Γι' αὐτό, τὸ 1886 ἡ Ἱερά Σύνοδος ὑπὸ τὸν Μητροπολίτη Ἀθηνῶν Προκόπιο Α' (1874-1889) ζητεῖ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν νὰ διατάξει τὶς διοικητικὲς καὶ δημοτικὲς ἀρχὲς νὰ ἐπιβάλουν στὰ συμβούλια τῶν ἐνοριακῶν ναῶν τὴν ἀπαγόρευσι τῆς τετραφωνίας στοὺς ναοὺς. Ἀπαραίτητη προϋπόθεσι, ὅμως, γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς «μονοφώνου» ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς νὰ ἀνταγωνισθεῖ τὴν ἑναρμονισμένη «τετραφώνια» ἦταν ἡ ὕπαρξι συστηματικῆς καὶ ὁμοιομόρφου ἐκπαιδεύσεως τῶν ψαλτῶν.

Για τὸν σκοπὸν αὐτό, στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1881 ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄ (1878-1884 καὶ 1901-1912) συνέστησε ἐπιτροπή, τῆς ὁποίας ἔργον ἦταν ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς «παντὸς ξενισμοῦ καὶ πάσης ἀθαιρεσίας». Μεταξὺ τῶν ὑποχρεώσεων τῆς ἦταν «ὁ καθορισμὸς τῶν διαστημάτων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ ἡ κατασκευὴ ὄργάνου ποὺ νὰ τὰ ἀποδίδει, γιατί ἡ κληρονομημένη διαστηματικὴ εὐαισθησία κινδύνευε νὰ ἀλλοιωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐξάπλωση τοῦ πιάνου καὶ τοῦ ἴσου συγκερασμοῦ». Για τὸν καθορισμὸ τῶν διαστημάτων τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς χρησιμοποιοῦσαν ἐμπειρικῶς τὸ μονόχορδο καὶ ἀμέσως κατόπιν ὁ μαθηματικὸς Ἀνδρέας Σπαθάρης τὰ ἐξέφραζε μὲ μαθηματικὲς σχέσεις. Μάλιστα, ὅταν ὁ τελευταῖος, θέλοντας νὰ δοκιμάσει τὴ μουσικὴ εὐαισθησία τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς μετακινώντας κρυφὰ τὰ σημάδια ἐπάνω στὴ χορδῆ, αὐτὸ γινόταν ἀμέσως ἀντιληπτό.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1882 βάσει ὁδηγιῶν τῆς ἐπιτροπῆς κατασκευάσθηκε τὸ Ἰωακείμιο ψαλτήριον, μὲ δύο ὀκτάβες καὶ μηχανισμό ἐκκλησιαστικοῦ ὄργάνου, τὸ ὁποῖο ἦταν δύσχρηστο καὶ χρησιμοποιήθηκε γιὰ διδασκαλία στοὺς λίγους μῆνες λειτουργίας τῆς Ἑκτῆς Μουσικῆς Σχολῆς. Τὸ 1898 μὲ ἔξοδα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίνου Ε΄ (1897-1901) κατασκευάσθηκε τὸ «Κωνσταντίνειο ψαλτήριον» (καὶ κύλινδροι μὲ ἀποτυπωμένα ἐκκλησιαστικὰ μέλη) σὲ σχέδια κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ Λεωνίδα Νικοκλέους, τὸ ὁποῖο δωρήθηκε στὸν Ἐκκλησιαστικὸ Μουσικὸ Σύλλογο, ὅπου χρησιμοποιήθηκε γιὰ διδασκαλία ἕως τουλάχιστον τὸ 1903.

Ἐν τῷ μεταξὺ στὴν Ἀθήνα, ὅλοι σχεδὸν οἱ ψάλτες, ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι τῶν ναῶν ὅπου ἐτελοῦντο δύο λειτουργίες, μία μονοφωνικὴ καὶ μία τετραφωνικὴ, ἐτάχθηκαν ὑπὲρ τῆς μονοφωνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἔτσι, κατόπιν προτάσεως τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεοκλήτου Α΄ (1902-1917 καὶ 1920-1922), τὸ διοικητικὸ συμβούλιο τοῦ Ὡδείου Ἀθηνῶν στὴ συνεδρίασή του τῆς 6ης Ἰουλίου 1903, μὲ εἰσηγητὴ τὸν Μ. Δραγούμη, ἀποφάσισαν νὰ ιδρῦσουν Σχολὴ Βυζαντινῆς Μουσικῆς καὶ γιὰ τὴν πλήρωση τῆς θέσεως τοῦ Διευθυντοῦ ἀπετάθησαν στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἀφοῦ ἔλαβε συστατικὴν ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν Θεόκλητο, ὁ Γεώργιος Νάζος, Διευθυντὴς τοῦ Ὡδείου Ἀθηνῶν, πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄ ζήτησε νὰ συγκληθεῖ ἔκτακτη συνεδρίαση τῶν μελῶν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, ἡ ὁποία ἔγινε στὶς 25 Ἰουλίου μὲ συμμετοχὴ τοῦ Γ. Νάζου. Ἀφοῦ ὁ Πατριάρχης ἐνημέρωσε δι' ἐπιστολῆς (3 Σεπτεμβρίου 1903) τὸν Μητροπολίτη Ἀθηνῶν σχετικῶς μὲ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς συναντήσεως, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος γράφει στὸν Πατριάρχη (1 Ὀκτωβρίου 1903) ζητώντας του νὰ στείλει στὴν Ἀθήνα καθηγητὴ γιὰ τὸ τμῆμα, τὸ ὁποῖο θὰ ιδρυθεῖ.

Ὁ Πατριάρχης εἰσηγήθηκε «ἐν συνεδρία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου» τὴν ἀποστολὴ τοῦ Κ. Ψάχου στὴν Ἑλλάδα. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἀπεδέχθη τὴν πατριαρχικὴ εἰσήγηση «ὁμοφώνως καὶ ὁμογνωμόνως». Ἔτσι, κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως Γεωργίου Α΄, ἓνα ἑλληνικὸ πολεμικὸ πλοῖο πλέει στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ παραλαμβάνει μετὰ τιμῶν τὸν Κ. Ψάχο, γιὰ νὰ τὸν μεταφέρει στὸν Πειραιᾶ. Μόλις ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1904, ὁ Ψάχος ἵδρυσε οὐσιαστικῶς τὴ Σχολὴ

Βυζαντινής Μουσικής στο Ώδεϊο Ἀθηνῶν και ἤδη στὶς 23 τοῦ μηνὸς (6 Ὀκτωβρίου) ἄρχισε ἡ Σχολὴ τὴν λειτουργία της.

Ποιὸς ἦταν ὁμως ὁ Κωνσταντῖνος Ψάχος; Ὁ Κ. Ψάχος γεννήθηκε στὶς 19 (31) Μαΐου 1869 στὸ Μεγάλο Ρεῦμα Βοσπόρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἦταν φιλόλογος, θεολόγος και ἔθνομουσικολόγος. Σπούδασε στὴν Κεντρικὴ Ἱερατικὴ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου διδάχθηκε τὴν Ψαλτικὴ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ και οἰκονόμο τῆς Σχολῆς, ἀρχιμανδρίτη Θεόδωρο Ματζουρανή. Ἀπὸ τὶς 19 (31) Μαΐου 1887 ἀρχίζει ἡ σταδιοδρομία του ὡς ψάλτου, τελειοποιούμενος πλάι σὲ περιώνυμους πρωτοψάλτες μεγάλων ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, και ταυτοχρόνως ἐδίδασκε ἀνώτερα ἑλληνικὰ και θεολογία στὸ Παρθεναγωγεῖο τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκτὸς τῆς Βυζαντινῆς, ὁ Ψάχος ἦταν ἐξαίρετος γνώστης τόσο τῆς ἀνατολικῆς (περσικῆς, ἀραβικῆς και τουρκικῆς) μουσικῆς, ὅσον και τῆς δυτικῆς μουσικῆς. Ἦταν ἰδρυτικὸ μέλος και εἰδικὸς γραμματέας τοῦ Πατριαρχικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου στὴ Σχολὴ τοῦ ὁποίου ἐδίδασκε, ἦταν πρόεδρος τῆς ἀδελφότητος «Ἐννέα Μοῦσαι» και μέλος ἄλλων συλλόγων, ἐπίσης ἔδινε διαλέξεις και ἀρθρογραφοῦσε περὶ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς και ἄλλων θεμάτων. Ὁ Ψάχος δὲν ἀνέπτυξε δραστηριότητα μόνον σὲ φιλολογικοὺς και μουσικοὺς κύκλους μὲ δημοσιεύσεις κ.λπ., ἀλλὰ ἐπέδειξε ἐπίσης μεγάλην ἐθνικὴ δράση μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του.

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Καραθεοδωρῆ γίνεται φανερόν, ὅτι αὐτὸς ἐγνώριζε ἄριστα ὅλα τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦσαν τὸ

Οίκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἰδιαιτέρως ἐκεῖνο τῆς διδασκαλίας τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, τὸ ὁποῖο παρακολουθοῦσε ἡ «ὕγιαίνουσα μερὶς τῶν φιλομούσων» τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ φράση του «Βεβαίως θὰ ἔχετε ἤδη κατὰ νοῦν τὴν κατασκευὴν ὄργάνου καταλλήλου πρὸς ἀναπαράστασιν τῶν ἀσμάτων», ἀποδεικνύει ὅτι ἐγνώριζε τὶς προηγούμενες ἀπόπειρες κατασκευῆς Βυζαντινοῦ ὄργάνου, δηλαδὴ τὸ «Ἰωακείμιο» καὶ τὸ «Κωνσταντίνειο» ψαλτήριο, γιὰ τὴ σωστὴ διδασκαλία τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Ἐπὶ πλέον, καθὼς ἡ οἰκογένεια Καραθεοδωρῆ εἶχε ἀπὸ τὸν 19^{ον} αἰῶνα στενὲς σχέσεις μὲ τὸ Πατριαρχεῖο, φαίνεται ἐξαιρετικὰ ἀπίθανο ὁ ἴδιος νὰ μὴν εἶχε γνωρίσει ἀπὸ προηγούμενες ἐπισκέψεις του στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Ψάχο, ὡς ἰδρυτικὸν μέλος καὶ εἰδικὸν γραμματέα τοῦ Πατριαρχικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, καὶ καθηγητὴ στὴ Σχολὴ τοῦ Συλλόγου.

Ὁ Καραθεοδωρῆ τονίζει ὅτι ἀπαιτοῦνται μεγάλοι κόποι καὶ πολλὲς μελέτες γιὰ τὸ «μέγιστον» κατόρθωμα, τὸ ὁποῖο εἶναι ἡ «διόρθωσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ἢ μᾶλλον ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ἀρχαιοπρεποῦς μέλους». Ἡ ἀναφορά του στὸ «ἀρχαιοπρεπὲς» μέλος δείχνει, ὅτι ὁ Καραθεοδωρῆ ἐγνώριζε καὶ συμφωνοῦσε μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Ψάχου περὶ ἐλληνικῆς ἐπιρροῆς στὴν Ἀνατολή. Μάλιστα, ἕξι μῆνες ἀργότερα (27 Νοεμβρίου 1905), ὁ Ψάχος ἔδωσε διάλεξη στὸ Δημοτικὸ θέατρο Πειραιῶς παρουσία καθηγητῶν πανεπιστημίου, ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν, μὲ θέμα: «Ἡ ἀνὰ τὰς Ἀνατολικὰς χώρας διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς καὶ ἰδίᾳ περὶ τῆς σημερινῆς βυζαντινῆς μουσικῆς».

Ἡ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ τοῦ Καραθεοδωρῆ εἰς «τὴν ἔκδοσιν ἰδιαιτέρας ἐφημερίδος πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ θεοσεβοῦς ἀγῶνος» ἀπὸ τὸν Ψάχο καὶ τὴν ἄμεσο καταβολὴ τῆς ἐτησίας συνδρομῆς του στὴ «Φόρμιγγα», ἐπιβεβαιώνει τὸ βαθὺ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸ θέμα. Κλείνοντας τὴν ἐπιστολὴ του μὲ τὴ φράση «Ταῦτα κάλλιον παντὸς ἄλλου γινώσκει ἢ ὑμετέρα μουσικολογίτης καὶ ἐκ τῆς ἔμφρονος αὐτῆς δράσεως ἀναμένονται καρποὶ ἄξιοι τῶν πόθων ὑμῶν καὶ τῶν προσδοκιῶν τῶν πανταχοῦ διεσπαρμένων ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, ὁ Καραθεοδωρῆ δείχνει τὸ μέγεθος καὶ τὴ γεωγραφικὴν ἔκτασιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μουσικοῦ προβλήματος ἐκείνη τὴν ἐποχὴ.

Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Καραθεοδωρῆ πρὸς τὸν Ψάχο, γραμμμένη στὴν Ἀθήνα, τὸ Σάββατο, 2 (15) Μαΐου 1909 ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἐρίτιμε φίλε!

Πῶς νὰ παρηγορήσω ἑμαυτὸν διὰ τὴν ἐπιβαλλομένην μοι ἀκουσίως ἀπουσίαν ἀπὸ τῆς μουσικῆς, ἱστορικῆς καὶ πνευματικῆς πανδαισίας τῆς αὔριον;

Λόγοι οἰκογενειακοὶ μὲ ἐξαναγκάζουσι νὰ μεταβῶ εἰς Κηφισσίαν, λίαν πρωῖ, καὶ νὰ διαμείνω ἐκεῖ μέχρι καὶ τῆς μεσημβρίας!

Λυποῦμαι, λυποῦμαι ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ τὴν λύπην μου ἐπαυξάνει ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἐλκυστικοῦ προγράμματός σας ἐν ᾧ σημειοῦνται μέλη λαμπρότατα!

Μία μόνη ἔλπις δύναται νὰ μειώσῃ τὴν θλίψιν μου, ἡ ἔλπις τῆς προσεχοῦς ἐπαναλήψεως τῶν δοκιμῶν ἂν θὰ στέψῃ, δὲν ἀμφιβάλλω, πλήρης ἐπιτυχία.

Δόφῃ Κύριος!

Ὁ ἄδολος ἐκτιμητὴς τῶν κόπων σας

καὶ φίλος πρόθυμος

Κωνστ. Στεφ. Καραθεοδωρῆ

Ἐν Ἀθήναις

τῆ 2 Μαΐου 1909 (Σάββατον ἑσπέρας)

Ποιά, ὅμως, ἦταν ἡ κατὰ Κυριακὴν 3 (16) Μαΐου «μουσική, ἱστορικὴ καὶ πνευματικὴ πανδαισία» τοῦ Κ. Ψάχου, ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ ἀπουσίαζε ὁ Κ. Καραθεοδωρῆ καὶ ἐκφράζει τὴ βαθειὰ λύπη του; Μιὰ ἔρευνα στὸ περιεχόμενον τῶν μουσικῶν περιοδικῶν τοῦ μηνὸς Μαΐου 1909 ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ δευτέρα ἐπίσημη ἀπ' ἐκκλησίας ἐμφάνιση τοῦ πεντηκονταμελοῦς χοροῦ τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν κατὰ τὴ Λειτουργία τῆς Κυριακῆς τοῦ Τυφλοῦ (6^η Κυριακὴ τοῦ Πάσχα) στὸν ναὸ τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης, ὅπου ὁ χορὸς ἔψαλλε ὑπὸ τὸν Κ. Ψάχου καὶ χοροστατοῦσε ὁ Ἀρχιερεὺς Ἡλείας, Δαμασκηνός.

Ὅνειρο τοῦ Ψάχου ἦταν ἡ κατασκευὴ ἑνὸς ὄργανου, τὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ ἀποδίδει πιστὰ τὰ μουσικὰ μικροδιαστήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς, τῆς δημοτικῆς καὶ γενικῶς τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς κατὰ τὴ διδασκαλία της σὲ ηλεκτροφόρο ὄργανο, χωρὶς τὶς ἀτέλειες καὶ

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρ
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

τὰ μειονεκτήματα τῶν προαναφερθέντων «ψαλτηρίων» ὀργάνων, τὰ ὅποια εἶχαν κατασκευάσει τὸν 19^{οῦ} αἰῶνα στὴν Κωνσταντινούπολη οἱ Πατριάρχες Ἰωακείμ Γ΄ (1882) καὶ Κωνσταντῖνος Ε΄ (1889), ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων αὐτὰ χρησιμοποιήθηκαν μόνον γιὰ ἓνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα. Ὅπως, θὰ δοῦμε, αὐτὸ τὸ ὄνειρο πραγματοποιήθηκε ἀργότερα μὲ τὴ χορηγία τῆς Εὔας Πάλμερ-Σικελιανοῦ.

Ἡ Εὔα Σικελιανοῦ, πεπεισμένη γιὰ τὴν ἀνεκτίμητη ἀξία τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, ἀποφασίζει νὰ βοηθήσει τὸν Κ. Ψάχο γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ Ὀργάνου τοῦ ἀπὸ τὸν γερμανικὸ μουσικὸ οἶκο Steinmeyer. Προηγουμένως, γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν διαστημάτων τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς συνετάγη Πρακτικὸν στὶς 2 (15) Φεβρουαρίου 1921 στὴν οἰκία τοῦ Ψάχου ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ «Ὁδείου Ἐθνικῆς Μουσικῆς», σύμφωνα μὲ τὶς ἐκτεθεῖσες ἐργασίες τῶν Κ. Ψάχου καὶ Σ. Βραχάμη.

Κατὰ τὸ Πρακτικόν, «Πρῶτον ὁ κ. Ψάχος, συνοψίζων ὅσα κατὰ τὰς προηγουμένας συνεδριάσεις ἀνέπτυξεν, ἐξέθηκε τὰς μακρὰς καὶ πολυχρονίους αὐτοῦ μελέτας, καὶ τὰ πορίσματα περὶ τῶν διαστημάτων τῆς ἡμετέρας μουσικῆς, ὡς ταῦτα σφύζονται διὰ τῆς φωνητικῆς παραδόσεως καὶ ἐπικρατοῦσι καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν, - συγχρόνως δέ, ἐπὶ τοῦ μονοχόρδου ὑπέδειξε λεπτομερῶς καὶ ἐμπεριστατωμένως τὰς θέσεις καὶ τὰς ὑποδιαιρέσεις αὐτῶν. Ἐδήλωσε δέ, ὅτι κατὰ τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν τῆς αὐτῆς Ἐπιτροπῆς, τὰς ἀναλογίας ταύτας καὶ τὰ διαστήματα τὰ οὕτω καθωρισθέντα παρέλαβεν ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς κ. Σ. Βραχάμης, ὅπως μελετήσῃ αὐτὰ καὶ διὰ μαθηματικῶν ὑπολογισμῶν καθορίσῃ τὴν μαθηματικὴν καὶ ἀκουστικὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν καὶ γίνῃ φανερὸν τίνας

νόμους ἀκολουθεῖ ἢ ἡμετέρα μουσική, καὶ τέλος ὅπως τὰ οὕτως καὶ μαθηματικῶς ἐξηκριβωμένα στερεοποιηθῶσι καὶ μονιμοποιηθῶσι διὰ τῆς κατασκευῆς εἰδικοῦ ὄργανου, οὗτινος τὴν διαίρεσιν καὶ τὴν κατάταξιν τοῦ κανόνος ὑπέδειξεν ὁ κ. Ψάχος ... Ἔπειτα ὁ κ. Βραχάμης ἐδήλωσεν, ὅτι παρέλαβε πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα καὶ ὀλόκληρον τὸ σύστημα τὸ καθορισμένον ὑπὸ τοῦ κ. Ψάχου, οὗτινος τὴν σχετικὴν ἐργασίαν ἀπὸ ἐτῶν γινώσκει, ἐβεβαίωσεν ὅτι αἱ ἐπὶ τοῦ μονοχόρδου θέσεις καὶ σχέσεις τῶν διαφόρων τούτων διαστημάτων εἶναι μαθηματικῶς ἀκριβεῖς καὶ ὑπάγονται εἰς τὸ Πυθαγόρειον σύστημα, ὅπερ κατὰ τὰς ὑποδειχθείσας ὑπὸ τοῦ κ. Ψάχου θέσεις ἀκολουθεῖ οὐ μόνον ἡ ἐκκλησιαστικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ δημώδης ἡμῶν μουσική, καὶ γενικῶς ἅπανα ἡ Ἀνατολικὴ μουσική, ἧς εἰδικὸς γνώστης τυγχάνει ὁ κ. Ψάχος, ὅστις ἐξελέγη ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἀπεστάλη εἰς Ἀθήνας ὡς τέλειος κάτοχος καὶ γνώστης τῆς παραδόσεως, τῆς τε φωνητικῆς καὶ τῆς γραπτῆς, πρὸς διδασκαλίαν καὶ διάσωσιν τῆς παραδόσεως ταύτης.»

Τὸν Μάϊο τοῦ 1922 ὅλες οἱ σχετικὲς προσυνηνοήσεις εἶχαν ὀλοκληρωθεῖ καὶ ὁ Ψάχος μαζί μὲ τὸν Ἐμμ. Α. Πεζόπουλο, καθηγητὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ συνδιευθυντὴ τοῦ περιοδικοῦ *Νέα Φόρμιγξ*, ἀνεχώρησαν γιὰ τὴν Γερμανία, ὅπου ὁ Ψάχος θὰ μείνει ἓνα μῆνα, προκειμένου νὰ κάνουν τὴν παραγγελία στὸν οἶκο ὀργανοποιΐας Steinmeyer στὸ Oettingen τῆς Βαυαρίας. Ὁ Ψάχος ἀνεχώρησε μὲ τὸν Βραχάμη γιὰ τὸ δεύτερο ταξίδι στὴ Γερμανία μεταξὺ Σεπτεμβρίου καὶ Δεκεμβρίου 1922, πρὸς ἐπίβλεψη τῶν ἐργασιῶν κατασκευῆς τοῦ

Όργανου. Η κατασκευή του Όργανου ολοκληρώθηκε δύο έτη αργότερα, τον Ιούνιο του 1924. Ο Ψάχος το ονόμασε «Εύειον παναρμόνιον» (πρὸς τιμὴν τῆς κυριότερας χορηγοῦ Εὔας Πάλμερ-Σικελιανοῦ), μία ονομασία ἢ ὅποια δὲν ἐπεκράτησε καὶ τὸ Όργανο παραμένει γνωστὸν ἀπλῶς ὡς «Παναρμόνιον». Τὸ Όργανο εἶχε ὕψος 3,40 μέτρα καὶ 660 ἀλλούς. Μαζὶ μὲ αὐτὸ εἶχαν κατασκευασθεῖ καὶ δύο μικρότερα ἀρμόνια. Τὸ «μικρὸ» εἶχε δύο μόνον ὀκτάβες καὶ κατασκευάσθηκε πρῶτο ὥστε νὰ χρησιμεύσει ὡς μοντέλο· μετὰ τὴν ἔγκρισή του, βάσει αὐτοῦ κατασκευάσθηκαν τὰ δύο ἄλλα, δηλαδή, τὸ μεγάλο Όργανο (Όργκελ) καὶ τὸ «μεσαῖο» μὲ τέσσαρες ὀκτάβες ἀρμόνιο, τὸ ὁποῖο εἶχε γλωττίδες.

Στὶς 29 Ἰουνίου 1924 στὸ Oettingen τῆς Βαυαρίας ἐγιναν τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου μεγάλου ὀργάνου τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, καὶ λίγο αργότερα, ὁ Κ. Ψάχος δημοσίευσε στὴ *Neue Musik Zeitung* τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1926 τῆς Στουτγάρδης ἓνα ἄρθρο σχετικῶς μὲ τὴν «σειρὰν τῶν 42 μερῶν, ἅτινα περιλαμβάνει ἡ Διαπασῶν τοῦ «Παναρμονίου», εἰς ἕκαστον δὲ τῶν ὁποίων ἀναλογεῖ καὶ ἓν τῶν ἰσαρίθμων πλήκτρων αὐτῆς». Ὅπως ἐξηγεῖ στὸν πρόλογο αὐτοῦ τοῦ μεταφρασμένου στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἀναδημοσιευμένου στὰ *Μουσικὰ Χρονικά* ἄρθρου του, ἔσπευσε νὰ δημοσιεύσει αὐτὰ τὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ κατοχυρώσει τὴν πρωτοτυπία τῶν ἰδεῶν του.

Θὰ πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε, ὅτι τὸ πιάνο ὡς «καλοσυγκερασμένο κλειδοκύμβαλο» ἔχει δεκατρία πλήκτρα γιὰ τὰ 12 ἡμιτόνια μιᾶς ὀκτάβας του. Όμως, τὸ μεγάλο Όργανο τοῦ Ψάχου δὲν εἶναι ἓνα μεγάλο πιάνο, ἀλλὰ Όργκελ μὲ ἀλλούς καὶ κάθε τόνος του περιέχει καὶ μικρότερες τοῦ ἡμιτονίου ὑποδιαίρέσεις, ἔτσι ὥστε μία ὀκτάβα του νὰ περιλαμβάνει 42

πλήκτρα, καταλλήλως τοποθετημένα για άνετο παίξιμο. Συνολικῶς, οἱ τέσσαρες ὀκτάβες του περιλαμβάνουν 65 πλήκτρα. Ἡ Εὐα Palmer-Sικελιανοῦ θεωροῦσε ὅτι τὸ Παναρμόνιον δὲν εἶναι δύσχρηστο γιὰ ὅσους γνωρίζουν βυζαντινὴ μουσικὴ καὶ πιάνο. Ὅπως σημειώνει στὴν αὐτοβιογραφία της: «Ἡ τοποθέτηση τοῦ πληκτρολογίου ποὺ ἐφεῦρε ὁ καθηγητὴς Ψάχος εἶναι πολὺ ἱκανοποιητικὴ, γιὰ τὸ ὄργανο ἔμοιαζε ἄρκετὰ μὲ πιάνο ὥστε νὰ εἶναι εὐκόλο γιὰ κάθε πιανίστα νὰ παίξει καὶ σ' αὐτό. Τὰ λευκὰ πλήκτρα κάνουν μιὰν ὀκτάβα, ὅπως στὸ πιάνο. Τὰ μαῦρα, ἀντὶ νὰ εἶναι πέντε στὴν ὀκτάβα, ὑποδιαίρουονται σὲ πολὺ μικρὰ κλειδιὰ ποὺ τὰ δάκτυλα μποροῦν νὰ τὰ φτάνουν εὐκόλα. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν διαστημάτων στὴν κάθε ὀκτάβα εἶναι σαράντα δύο».

Τὸ 1925 ὁ Ν. Βεργωτῆς στὸ ἐξαιρετικὸ ἄρθρο του στὴν ἐφημερίδα «Καθημερινή» (5 Δεκεμβρίου 1925) γράφει σχετικῶς μὲ τὴ δημοσίευση στὸ σοβαρότατο περιοδικὸ «Μουσικὴ» τῆς Στουτγάρδης ἐνὸς βαρυσημάντου ἄρθρου τοῦ Φον Ἔσλιν, διακεκριμένου φιλοσόφου καὶ μελετητοῦ τῶν νόμων τῆς μουσικῆς, ὁ ὁποῖος ἐπαινεῖ τὸν Κ. Ψάχο γιὰ τὸ ἐπινοηθὲν ἀπὸ αὐτὸν Ὅργανο (Ὅργκελ). Ὁ Ν. Βεργωτῆς ἀναφέρει τὴν ἀπογοήτευση τοῦ Κ. Ψάχου ἀπὸ τὶς μάταιες προσπάθειές του νὰ εὔρει χορηγοὺς γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ Παναρμονίου στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ τρίτη ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Καραθεοδωρῆ πρὸς τὸν Κ. Ψάχο ἔχει ὡς ἐξῆς:

Μόναχον 20 Ὀκτωβρίου 1924.

Amalienstr. 4.

Φίλε κ. Ψάχε,

Μετὰ μεγάλης χαρᾶς εὔρον κατὰ τὴν ἐπιστροφήν μου ἐκ μικροῦ ταξιδίου εἰς Ἑλβετίαν τὰ δύο βιβλία, τὰ ὅποια εἶχατε τὴν τόσον μεγάλην καλωσύνην νὰ μοι στείλετε. Πρὸ πάντων ἡ παρασημαντικὴ μοι φαίνεται νὰ εἶναι μεγίστης ἐπιστημονικῆς ἀξίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μουσικῆς μας. Ἐλπίζω ὅτι θὰ εὔρητε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γράψητε ὀλόκληρον σύστημα τῆς μουσικῆς μας τὸ ὅποιον ὄχι μόνον θὰ ἐπιτρέψη τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν παλαιότερων μουσικῶν χειρογράφων ἀλλὰ πρὸ παντὸς θὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον μεγαλειτέρων στρωμάτων τῆς κοινωνίας μας διὰ τὴν Βυζαντινὴν μουσικὴν. Ἡ Ἑλλὰς τότε μόνον θὰ ἀρχίσῃ νὰ προοδεύῃ ἀληθινῶς ὅταν θὰ παύσωμεν νὰ περιφρονῶμεν τοὺς θησαυροὺς τοὺς ὁποίους μᾶς παρέδωσαν οἱ πρόγονοί μας· δὲν ὑπάρχει ἄλλον μέσον ὅπως ἀναπτύξωμεν ἴδιον πολιτισμόν.

Μετὰ πολλῆς φιλίας

ὄλος ἀφωσιωμένος

Κ. Καραθεοδωρῆ

Ἡ τρίτη ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Καραθεοδωρῆ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸ Μόναχο, στίς 20 Ὀκτωβρίου 1924. Ἐπειδὴ τὸ Μόναχο εὑρίσκεται στὴ Βαυαρία, φαίνεται ἀπίθανο, ὁ Κ. Καραθεοδωρῆ νὰ μὴν εἶχε λάβει γνῶσιν τῶν ἐγκαινίων τοῦ μεγάλου Ὀργάνου (Ὀργκελ) τοῦ Κ. Ψάχου στίς 29 Ἰουνίου 1924, τὸ ὅποιο εἶχε προξενήσει ἐξαιρετικὰς ἐντυπώσεις στοὺς μουσικοὺς κύκλους τῆς Γερμανίας. Ὅμως, τὸ περιεχόμενον τῆς

έπιστολής του δέν κάνει καμία αναφορά στο γεγονός αυτό και τὰ σχετικά με αυτό τὸ ὄργανο μουσικὰ διαστήματα. Εἶναι ἓνα θερμὰ εὐχαριστήριο γιὰ τὴν λήψη δύο βιβλίων, τὰ ὁποῖα τοῦ ἔστειλε ὁ Κ. Ψάχος, καὶ μάλιστα κάνει ἰδιαίτερη ἀναφορά σὲ ἐκεῖνο τῆς «Παρασημαντικῆς», τὸ ὁποῖο τοῦ «φαίνεται νὰ εἶναι μεγίστης ἐπιστημονικῆς ἀξίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μουσικῆς μας». Προξενεῖ μεγάλην ἐντύπωση, ὅτι ὁ Κ. Ψάχος στέλνει στὸν Καραθεοδωρῆ τὸ βιβλίο του τῆς Παρασημαντικῆς, μόλις τὸ 1924, δηλαδὴ ἑπτὰ χρόνια μετὰ τὴν ἔκδοσή του τὸ 1917! Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι στὸ μεσοδιάστημα ἀπὸ τὸ 1909 (δεύτερη ἐπιστολή) ἕως τὸ 1924 (τρίτη ἐπιστολή), δὲν ὑπῆρχε γραπτὴ προσωπικὴ ἐπικοινωνία τοῦ Ψάχου μετὸν Καραθεοδωρῆ. Ποιὰ αἰτία, ὅμως, ὤθησε τὸν Ψάχο, νὰ στείλει τὸ 1924 στὸν Καραθεοδωρῆ τὴν ἀπὸ τὸ 1917 ἐκδοθεῖσα «Παρασημαντικὴ» του; Μιὰ πιθανὴ καὶ εὐλογοφανῆς ἀπάντηση εἶναι, ὅτι ὁ Ψάχος, μὴ ἔχοντας κάποια γραπτὴ ἔκφραση γνώμης τοῦ Καραθεοδωρῆ σχετικῶς μετὰ πρόσφατα ἐγκαίνια τοῦ «Παναρμονίου» του στὴ Βαυαρία, τοῦ ὑπενθύμισε διακριτικὰ τὴν μουσικὴ παρουσία του, ἀποστέλλοντάς του τὸ ἐξαιρετὸ θεωρητικὸ ἔργο του, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Καραθεοδωρῆ ἐξεφράσθη εὐνοϊκότατα.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκφραση ἐλπίδος, ὅτι ὁ Κ. Ψάχος θὰ συγγράψει ἓνα «ὀλόκληρον σύστημα τῆς μουσικῆς μας», με σκοπὸν τοῦτο καὶ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀνάγνωση καὶ ἐκτέλεση τῶν παλαιότερων μουσικῶν χειρογράφων, καὶ νὰ κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον εὐρυτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων γιὰ τὴ Βυζαντινὴ μουσικὴ. Αὐτά, ἐν συνδυασμῶ μετὰ τὰ γραφόμενά του στὴν πρώτη ἐπιστολή του (1905) σχετικῶς μετὰ τὴν

παρουσία τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ὄχι μόνον στὸν ἐκκλησιαστικὸ ἀλλὰ καὶ τὸν κοσμικὸ βίον τῶν Βυζαντινῶν, ἀποδεικνύουν τὸ ζοηρὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Καραθεοδωρῆ γιὰ τὴ διάσωση τῆς ἐν γένει ἐλληνικῆς μουσικῆς παραδόσεως. Ἐξ ἄλλου, ἡ τελευταία φράση του «*Ἡ Ἑλλὰς τότε μόνον θὰ ἀρχίσῃ νὰ προοδεύῃ ἀληθινῶς ὅταν θὰ παύσωμεν νὰ περιφρονῶμεν τοὺς θησαυροὺς τοὺς ὁποίους μᾶς παρέδωσαν οἱ πρόγονοί μας*», δείχνει ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε ἐπίγνωση τῆς διαχρονικῶς ἀνεκτίμητης ἀξίας τῶν διαφόρων ἐκφάνσεων τῆς ἐλληνικῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως.

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1932 ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας Γ. Παπανδρέου, προκειμένου νὰ προωθήσῃ τὴ γνήσια βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, συνέστησε εἰδικὴν ὑπηρεσίαν, καὶ διόρισε τὸν Κ. Ψάχου «*Ἐπόπτη τῆς μουσικῆς εἰς τοὺς Ναοὺς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*» μὲ τὸν βαθμὸν γραμματέως Α'. Σημειωτέον, ὅτι ὁ Γ. Παπανδρέου παρίστατο στὶς *Δελφικὰς Ἑορτὰς* καὶ σὲ διάφορες μουσικῆς ἐκδηλώσεις τοῦ Ψάχου. Μολονότι ἀνήκαν σὲ διαφορετικὰς πολιτικὰς παρατάξεις ὑπῆρχε μεταξύ τους μεγάλη ἀλληλοεκτίμησις. Κατὰ μαρτυρίαν τῆς Ἑλένης Ντάλλα, ὁ Ψάχος διηγεῖτο τὸ ἐξῆς ἀνέκδοτον: Ὅταν ὁ Γ. Παπανδρέου, τοῦ ἀνήγγειλε τὸν διορισμὸν του ὡς «Ἐπόπτου», ἐκεῖνος τοῦ ἀπήντησε: «*Κύριε Ὑπουργέ, θὰ σᾶς εἶμαι εὐγνώμων, ἀλλὰ στὶς προσεχεῖς ἐκλογὰς δὲν πρόκειται νὰ σᾶς ψηφίσω, διότι δὲν ἀνήκω στὴν παράταξίν σας*». Καὶ ὁ Γ. Παπανδρέου ἀνταπάντησε: «*Μά, Κύριε Καθηγητά, στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι δὲν*

εἶστε σεῖς ὁ ψηφοφόρος. Ἐγὼ εἶμαι ὁ ψηφοφόρος καὶ ψηφίζω Κωνσταντῖνο Ψάχο!»

Τὸ 1946 Κ. Ψάχος, σχεδὸν τυφλός, ὑπαγορεύει ἀλληλογραφία καὶ ἄρθρα του στὴ σύζυγο καὶ τὴν ἀνηψιά του. Ὁ Ψάχος ὑπέμεινε καρτερικὰ τοὺς ἀνυπόφορους πόνους τῆς ἀρρώστειας του καὶ πέθανε στὶς 8 Ἰουλίου 1949, ψιθυρίζοντας μὲ ὄση δύναμη τοῦ εἶχε ἀπομείνει, τὸ «*Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον*».

Δυστυχῶς, ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία δὲν ἐτίμησε τὸν Ψάχο μὲ καμμιά προαγωγή ἀφ' ὅτου τὸν προσέλαβε «ἐπόπτη» τὸ 1932. Μετὰ τὸν θάνατόν του, ὅμως, τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν ἀπένευμε «*εἰς τὴν Ἀμαλίαν χήραν Κωνσταντίνου Ψάχου ἰσοβίαν προσωπικὴν βασικὴν σύνταξιν ... εἰς ἔνδειξιν τιμῆς πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος συζύγου τῆς διὰ τὴν ἐν γένει ἀναμορφωτικὴν καὶ δημιουργικὴν δρᾶσιν του εἰς τὸν τομέα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς*».

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν προτίθετο νὰ ἰδρύσει ἔδρα βυζαντινῆς μουσικῆς γιὰ τὸν Ψάχο. Ἀλλὰ ὁ Ψάχος ἤδη ἀσθενοῦσε βαριά, καὶ αὐτὸ δὲν πραγματοποιήθηκε. Μάλιστα, τὸ 1947 ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν προσκάλεσε ἐγγράφως (15 Μαρτίου) τὸν Ψάχο στὴν πανηγυρικὴ συνεδρίασή της τῆς Δευτέρας, 24^{ης} Μαρτίου, ὥρα 6 μ.μ., «*πρὸς παραλαβὴν τῶν οἰκείων τίτλων τοῦ ἀπονεμηθέντος εἰς ὑμᾶς Ἀργυροῦ Μεταλλίου*». Ἐπάνω στὴν πρόσκληση σῶζεται ἰδιόχειρη σημείωση τοῦ Ψάχου: «*Ἀπάντησα τῇ 22 ἰδίου μὴ ἀποδεχόμενος τὴν τιμὴν αὐτῆ!! Ψ[άχο]ς*». Μισὸν καὶ πλέον αἰῶνα μετὰ τὸν θάνατόν του ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐτίμησε τὸν Κ. Ψάχο μὲ τὴν ὀργάνωση Ἡμερίδος ἀπὸ τὸ Κέντρο Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας στὶς 30 Νοεμβρίου 2007,

μὲ θέμα «Κωνσταντῖνος Ψάχος: Ὁ μουσικός, ὁ λόγιος». Τὸ τέλος τῆς Ἡμερίδος σφράγισε ἡ συναυλία μὲ ἔργα τοῦ Κ. Ψάχου καὶ ἡ παρουσίαση τοῦ ἐπισκευασμένου «μικροῦ» ἁρμονίου-μοντέλου.

Ἦδη τὸ 1930 ὁ Ψάχος, ὁ ὁποῖος κατεῖχε «μοναδικὴ καὶ πολύτιμη συλλογὴ πολυαρίθμων χειρογράφων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ ἄλλων σχετικῶν, ποὺ ἐκπροσωποῦν τὴν ἱστορίαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν παρασημαντικὴν (γραφὴν) ἀπὸ τοῦ ἐννάτου μέχρι τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος», εἶχε εὐρεθεῖ «στὴ δυσάρεστη θέσει νὰ ἐκποιήσῃ. Καὶ προσεφέρθησαν, εἶν' ἀλήθεια, πολλοὶ ἰδιῶται, ξένοι ἰδίως, πρὸς ἐξαγορὰν αὐτῆς συνολικὴν ἢ τμηματικὴν, ἀλλ' ὁ κ. Ψάχος, ἐπιθυμῶν νὰ μείνῃ αὐτὴ στὴν Ἑλλάδα ἐνιαία καὶ ἀδιάσπαστη, δὲν συνήνεσε νὰ γίνῃ. Διότι ἐπίμονος πόθος του εἶναι νὰ διασωθῇ αὐτὴ εἰς μίαν ἀπὸ τῆς Βιβλιοθηκῆς τοῦ Κράτους ... Ἡ ἀρχικὴ ἀξία τῆς συλλογῆς αὐτῆς ὑπελογίσθη ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς καὶ ἰδίως τὸν ἀλησμόνητο Σπυρ. Λάμπρο εἰς ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδες χρυσῆς δραχμῆς ... Ὁ καθεὶς κατανοεῖ τὴν σημασίαν τῆς πολύτιμης αὐτῆς μοναδικῆς εἰς τὸ εἶδος τῆς συλλογῆς, γιὰ τὰ χειρόγραφα τῆς ὁποίας καὶ ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἐξέφρασεν ὁμοφώνως τὴν εὐχὴν “νὰ μείνωσι ταῦτα ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἀγοραζόμενα πάντα ὁμοῦ ὑπὸ τοῦ κράτους ἢ Βιβλιοθήκης τινός” (Πρακτικὸν 22 Δ/βρίου 1930)».³

Τελικῶς, ἡ ἐπιθυμία τοῦ Κ. Ψάχου ἐπραγματοποιήθη ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὸν θάνατόν του. Μέρος τῆς πλουσιωτάτης προσωπικῆς βιβλιοθήκης του σὲ χειρόγραφα, κώδικες βυζαντινῆς μουσικῆς, σπάνιες

³ Ι. ΓΚΡΕΚΑΣ, «Μία πολύτιμος συλλογὴ ἀρχαίων βυζαντινῶν χειρογράφων», *Μουσικὰ Χρονικά*, 1931, σελ. 256.

μουσικές εκδόσεις και βιβλία, για την αγορά των οποίων είχε δαπανήσει όλη την περιουσία του, έπώλησαν ή σύζυγός του Άμαλία και η Έλένη Ντάλλα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και τώρα αποτελεί ιδιαίτερη Συλλογή της Βιβλιοθήκης του Τμήματος Μουσικών Σπουδών. Έκτος, όμως, αυτών των πωληθέντων, κατόπιν παρακλήσεως των καθηγητών του Μουσικού Τμήματος Γ. Αμαργιανάκη (1938-2003) και Γρ. Στάθη, παρεχωρήθησαν χωρίς πρόσθετη άμοιβη σε αυτό 300 χειρόγραφα και παλαιά βιβλία, μεταξύ των οποίων και δύο αυτόγραφα βιβλία βυζαντινής μουσικής του Νικολάου Πλανᾶ.

Από την άλλη πλευρά, ο Κ. Καραθεοδωρῆ παρέμεινε στην Γερμανία κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Το έτος 1947 ο Κ. Καραθεοδωρῆ αρρώστησε βαρεια από ούραιμία και παρά την έγχειρηση και την πρόσκαιρη βελτίωσή του, πέθανε στις 2 Φεβρουαρίου 1950. Η προσωπική βιβλιοθήκη του, αληθινός θησαυρός, διαλύθηκε ουσιαστικῶς μετά τον θάνατόν του. Μόνον τὰ τελευταῖα χρόνια ἔγιναν ἐμπεριστατωμένες ἔρευνες γιὰ νὰ εὑρεθοῦν τὰ ἴχνη τῶν διεσπαρμένων μερῶν της. Πάντως εἶναι παρήγορον, ὅτι τὸ κατὰ τὸν Καραθεοδωρῆ «πολυτιμώτερον μέρος τῆς βιβλιοθήκης» του εὑρίσκεται στὴν Ἀκαδημία Αθηνῶν.

Στοὺς ταραγμένους χρόνους τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνος οἱ δρόμοι τοῦ Κ. Καραθεοδωρῆ καὶ τοῦ Κ. Ψάχου, δύο χαρισματικῶν προσωπικοτήτων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μουσικῆς ἀντιστοίχως, διασταυρώθηκαν τουλάχιστον τρεῖς φορές, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρ

ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

σωζόμενες έπιστολές του Καραθεοδωρή προς τον Ψάχο. Αυτές οι έπιστολές άποτελοϋν μοναδικό τεκμήριο όχι μόνον της προσωπικής γνωριμίας και της άλληλεκτιμήσεώς τους, αλλά και του κοινού σημείου τών ένδιαφερόντων τους: τή διάσωση της βυζαντινης μουσικής παραδόσεως σέ Άθήνα και Κωνσταντινούπολη.